

FORMY ZASOBÓW KAPITAŁU SPOŁECZNEGO I ICH WPŁYW NA WSPÓŁPRACĘ BIBLIOTEK ZE ŚRODOWISKIEM ZEWNĘTRZNYM

Maja Wojciechowska¹

Streszczenie: W rozdziale zaprezentowano koncepcję kapitału społecznego w ujęciu bibliotekoznawczym. Skupiono się na zagadnieniu zasobów budujących kapitał społeczny. Przeprowadzono analizę klasycznych teorii kapitału społecznego w celu wskazania komponentów budujących ten konstrukt społeczny. Starano się wykazać, które z zasobów mogą mieć znaczenie w działalności instytucji bibliotecznych.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, zasoby biblioteki, relacje z otoczeniem

Wprowadzenie

Kapitał społeczny, tradycyjnie kojarzony z badaniami socjologicznymi, coraz częściej zwraca uwagę badaczy analizujących rolę i znaczenie bibliotek w ich otoczeniu społecznym. O ile inne typy kapitałów, którymi dysponują biblioteki, jak np. kapitał intelektualny, kapitał ludzki, kapitał reputacji, marki czy kapitał kulturowy, zostały stosunkowo dobrze opisane w literaturze, o tyle badania kapitału społecznego w środowisku bibliotek są dopiero rozwijane. W zagranicznej literaturze bibliologicznej pierwsze poważne artykuły, w których omawiano koncepcję kapitału społecznego w ujęciu bibliotekoznawczym (ew. informatologicznym), pojawiły się na początku XXI w. Wcześniejsze prace omawiały społeczny kontekst działalności bibliotek, ale nie reprezentowały jeszcze dojrzałego podejścia opartego na analizie tego kapitału. Za pierwszy poważny tekst można uznać artykuł N. Kranich opublikowany w 2001 r. w „Library Journal”, zatytułowany *Biblioteki kreują kapitał społeczny* (Kranich 2001). W kolejnych latach ukazało się jeszcze 28 artykułów, które można uznać za istotne dla rozwoju debaty na temat kapitału społecznego, głównie autorów skandynawskich, kanadyjskich, amerykańskich i australijskich, analizujących przede wszystkim działanie bibliotek publicznych. Zainteresowanie kapitałem społecznym w literaturze krajowej jest znacznie mniejsze i ogranicza się do kilku

---

¹ Maja Wojciechowska – Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczny

prac (Działek, Murzyn-Kupisz 2014; Wojciechowska 2018; Wojciechowska 2019) oraz opracowań o charakterze bardziej popularyzatorskim, jak np. książka *Miejsce spotkań. Biblioteka jako przestrzeń społeczna* (Buck, Simonjetz, Kotlarek 2019). Oczywiście pojawiają się również publikacje w sposób pośredni omawiające to zagadnienie, np. przy okazji rozważań na temat wpływu społecznego bibliotek, m.in. prace Ewy Głowackiej (Głowacka 2013; Głowacka 2015; Głowacka 2017), Magdaleny Paul (Paul 2016; Paul 2018), Katarzyny Materskiej (Materska 2017), Sabiny Adamiec (Adamiec 2007; Adamiec 2008). Jednak ciągle jeszcze można mówić o olbrzymiej luce badawczej i konieczności prowadzenia dalszych analiz na gruncie polskim i za granicą.

Niniejszy rozdział koncentruje się na analizie form zasobów kapitału społecznego lub – ujmując to inaczej – na formach zasobów, które budują ten kapitał i mogą być skutecznie wykorzystane przez biblioteki w celu realizowania ich funkcji społecznych. Przeprowadzona analiza została oparta o klasyczne teorie kapitału społecznego, które mogą mieć zastosowanie w rozważaniach na temat działalności bibliotek różnych typów.

Definicje kapitału społecznego

Kapitał społeczny to pojęcie stosunkowo skomplikowane i niejednoznaczne, ponieważ analizowane jest z punktu widzenia wielu dyscyplin oraz w wielu ujęciach. Powoduje to, że w zależności od przyjętego założenia może obejmować znacznie różniące się zakresy zagadnień oraz mieć skrajnie przeciwstawny charakter wpływu społecznego. Według definicji zaproponowanej przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego zamieszczonej w *Strategii rozwoju kapitału społecznego 2020* kapitał społeczny to: „wynikająca z zaufania oraz obowiązujących norm i wzorów postępowania zdolność do mobilizacji i łączenia zasobów, która sprzyja kreatywności oraz wzmacnia wolę współpracy i porozumienia w osiągnięciu wspólnych celów” (*Strategia rozwoju...* 2013, s. 37). Zatem, według tego ujęcia, kapitał społeczny sprzyja realizacji wspólnych celów, a umożliwiają to zasoby, którymi dysponują ludzie działający w ramach jednej grupy społecznej wspierającej swoich członków.

Kapitał społeczny można również zdefiniować jako: „Zdolność jednostek do łączenia się w grupy i tworzenia sieci relacji, opartych na zaufaniu, wzajemnym wsparciu i integracji, umożliwiająca realizację wspólnych interesów, zadań, projektów, przedsięwzięć. W szerszym aspekcie kapitał społeczny dotyczy większych grup społecznych (społeczeństwa), w węższym związany jest z funkcjonowaniem konkretnych organizacji, w tym również bibliotek” (Wojciechowska i in. 2019, s. 94). Kapitał społeczny „Może także stanowić centrum zainteresowania bibliologii, jako nauki badającej nie tylko funkcjonowanie (organizację) bibliotek, ale również ich wpływ na grupy społeczne, tj. zewnętrznych interesariuszy. W ramach badań bibliologicznych kapitał społeczny rozpatrywany jest zarówno na poziomie grup społecznych (otoczenie biblioteki), jak również na poziomie organizacyjnym (biblioteka jako organizacja). Badane są możliwości, jakie posiadają biblioteki do wspierania rozwoju kapitału społecznego swoich pracowników oraz społeczności lokalnych, jak również korzyści, jakie może przynieść rozwój kapitału społeczne-

go” (Wojciechowska i in. 2019, s. 94). Tak definiowany kapitał społeczny może służyć integracji społecznej rozumianej jako relacje ze środowiskiem zewnętrznym oraz integracji organizacyjnej sprzyjającej więziom wewnątrzorganizacyjnym. Tak więc integracja społeczna bibliotekarzy z otoczeniem zewnętrznym będzie oznaczała proces tworzenia się i kształtowania grup ludzi (zorganizowanych zbiorowości) połączonych wspólnotą celu lub zadań, w tym również włączanie do społeczeństwa grup mniejszościowych (wyznaniowych, kulturowych, seksualnych itd.) lub osób wykluczonych społecznie. Integracja organizacyjna natomiast oznacza postawę pracowników względem biblioteki charakteryzującą się działaniami zgodnymi z celami organizacyjnymi biblioteki oraz działaniami sprzyjającymi bibliotece jako organizacji, przy czym pracownicy biblioteki identyfikują się z nią i dążą do jej rozwoju, cele organizacyjne postrzegając jako swoje własne. Integrację pracowników z biblioteką można maksymalizować dzięki tworzeniu systemu wzajemnych powiązań, w którym realizacja celów biblioteki wpływa na poprawę sytuacji bibliotekarzy i odwrotnie (Wojciechowska i in. 2019, s. 86).

Kapitał społeczny a zasoby

W niektórych definicjach podkreśla się, że kapitał społeczny stanowi istotną wartość dla określonych grup lub sieci społecznych, ponieważ zapewnia dostęp do pewnych zasobów, przy czym zasoby te nie muszą przyjmować formy materialnej, są jednak źródłem konkretnych korzyści, tzw. pożytków. „Pożytki” te mogą przybierać postać finansową, ruchomości bądź nieruchomości, ale będzie to również wiedza, którą dysponuje dana społeczność, pozwalająca się jej rozwijać, doświadczenie, umiejętności, a nawet wsparcie emocjonalne, które jest okazywane członkom sieci społecznej, gdy zaistnieje taka potrzeba. Innymi słowy społeczności, które dysponują zasobami, mogą część z nich przeznaczać na wsparcie bibliotek, zaś bibliotekarze zakotwiczeni w lokalnej sieci społecznej mogą mieć wpływ na świadczenie pomocy i wsparcie dla jej członków. Dzięki silnym relacjom i zaufaniu możliwy jest przepływ zasobów pozwalających na rozwój i stabilne funkcjonowanie jednostek. Biblioteki w istotny sposób mogą oddziaływać zarówno na rozwój tychże jednostek, jak i wspierać integrację oraz rozwój całej lokalnej społeczności poprzez dystrybucję zasobów niematerialnych (wiedzy, umiejętności itp.) oraz zapewnienie dostępu do infrastruktury umożliwiającej rozwój życia społecznego (np. sal, w których lokalna społeczność może prowadzić warsztaty, szkolenia, dyskusje itp.). W *Tabeli 15.1* zaprezentowano przykładowe definicje, których autorzy uwzględnili aspekt zasobowy kapitału społecznego.

Tak więc kapitał społeczny, budowany w oparciu o relacje, wsparcie i zaufanie, powoduje dzielenie się zasobami, które pozostają w dyspozycji grupy. W związku z funkcjonowaniem w określonej sieci społecznej dochodzi do fluktuacji zasobów oraz ich lepszego wykorzystania, a w konsekwencji pomnażania wartości. Niektórzy autorzy reprezentują pogląd, że już sam kapitał społeczny stanowi cenny zasób społeczny, o czym będzie mowa w dalszej części rozdziału.

Tabela 15.1. Przegląd definicji uwzględniający zasobowy charakter kapitału społecznego

Autor	Definicja kapitału
Adler P.S., Kwon S.W.	Kapitał społeczny jest zasobem dla indywidualnych i zbiorowych aktorów, stworzonym dzięki układowi i zawartości sieci powiązań istniejących w ich mniej lub bardziej trwałych relacjach społecznych.
Horvat E., Weininger E., Lareau A.	Kapitał społeczny to koncepcja odnosząca się do materialnych i niematerialnych zasobów, do których jednostki i rodziny są w stanie zyskać dostęp przez swoje związki społeczne.
Kaźmierczak T.	Kapitał społeczny to zasób jednostek, którego źródłem są sieci ich powiązań, po których krążą: dobra symboliczne (informacje, wartości, idee i inne), materialne (rzeczy, pieniądze) i emocje (aprobata, szacunek, sympatia itp.). Kapitał społeczny, warunkując wzajemność i zaufanie, wpływa na gotowość do podejmowania współpracy i na potencjał jej efektywności. Pozwala swoim dysponentom osiągać cele, które w innym przypadku nie byłyby zrealizowane w ogóle lub wymagałyby poniesienia wyższych kosztów.
Mularska-Kucharek M.	Kapitał społeczny stanowi zbiór zasobów wytworzonych w procesie interakcji, jakimi dysponuje jednostka w określonej sytuacji społecznej.

Źródło: Opracowanie własne

Pojęcie „zasobu” wśród prekursorów teorii kapitału społecznego

Prekursorzy i klasycy teorii kapitału społecznego różnią się w opiniach na temat tego, czy kapitał społeczny stanowi zasób, czy jest to zasób przynależny grupie, czy też jednostce, oraz w jakim stopniu przyczynia się do fluktuacji innych zasobów. W związku z tym warto głębiej przeanalizować to zagadnienie.

Za osobę, która jako pierwsza wprowadziła do dyskursu naukowego zagadnienie kapitału społecznego uznawany jest L.J. Hanifan (1879-1932), stanowy kurator szkół wiejskich w Wirginii, który w 1916 r. pisał, że namacalne substancje, które liczą się najbardziej w codziennym życiu ludzi, to: dobra wola, towarzystwo, sympatia i wzajemne stosunki między jednostkami i rodzinami, czyli wszystko to, co kształtuje wspólnotę. Jednostka pozostawiona sama sobie jest społecznie bezradna. Jeśli jednak wejdzie w kontakt z innymi, nastąpi akumulacja kapitału społecznego, co poprawi warunki życiowe jej i zarazem całej wspólnoty. Ponadto jednostka może odkryć w swoich związkach z innymi ludźmi zalety pomocy, współczucia i towarzystwa. Innymi słowy według L.J. Hanifana kapitał społeczny to zestaw niematerialnych wartości wspólnotowych, takich jak np. życzliwość, koleżeństwo, solidarność i kontakty społeczne zachodzące pomiędzy członkami lokalnej społeczności oraz ich rodzinami, które w efekcie tworzą wyodrębnioną jednostkę społeczną (Hanifan 1916). Słowa te autor pisał w kontekście zaangażowania lokalnych społeczności w proces nauczania szkolnego, jednak wydaje się, że dotyczą one nie tylko sfery edukacji i instytucji z nią związanych, ale również instytucji kultury, którymi są przecież biblioteki. Ekstrapolując, można założyć, iż tak jak wspólnota społeczna powinna angażować się w proces nauczania szkolnego, tak również powinna być otwarta na współdziałanie prowadzące do rozwoju edukacji kulturalnej, która może być realizowana za pośrednictwem bibliotek.

Po okresie spadku zainteresowania kapitałem społecznym do badań nad tą koncepcją przystąpił francuski socjolog P. Bourdieu (1930-2002). Postrzegał on kapitał społeczny jako zasób indywidualny przynależny jednostce. W związku z tym za kapitał społeczny grupy uznawał sumę tych zasobów, którymi dysponują jej członkowie, w pewnym sensie pomijając efekt synergii, jaki przynosi współdziałanie. Definiował go jako: „sumę zasobów aktualnych i potencjalnych, które należą się jednostce lub grupie z tytułu posiadania trwałej, mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanej sieci relacji, znajomości, uznania wzajemnego” (Bourdieu, Wacquant 2001, s. 104-105). Należy w tym miejscu podkreślić, iż P. Bourdieu, pisząc o zasobach, miał na myśli przede wszystkim zasoby o charakterze innym niż społeczny. Skupiał się na zasobach ekonomicznych oraz kulturowych, które umożliwiają rozwój sieci społecznej, a kapitał społeczny rozumiał jako dostęp do tych zasobów. W tym znaczeniu silnie zintegrowane społeczności będą dysponowały wartościami, dzięki którym możliwe jest rozwijanie instytucji kultury (w tym również bibliotek) zarówno w sensie ekonomicznym, jak i kulturowym. Z drugiej strony to właśnie biblioteki i inne instytucje kultury lub instytucje edukacyjne będą oferowały dostęp do kapitału kulturowego oraz do wartości przyczyniających się do rozwoju kapitału ekonomicznego, którego przecież głównym budulcem na etapie społeczeństwa informacyjnego jest wiedza.

Nieco odmienne podejście reprezentował N. Lin (1938-), który kapitał społeczny utożsamiał z siecią relacji. Odpowiednio duża i intensywna sieć ma zapewniać, jego zdaniem, dostęp do zasobów cennych z punktu widzenia jednostki. Dlatego uważał, że inwestycje w relacje społeczne przynoszą wysoką stopę zwrotu, czyli zysk. Utrzymywanie odpowiednio silnych stosunków z osobami z dostępem do określonych kategorii kapitałów daje możliwość ich wykorzystania przez jednostkę lub instytucję. W tym znaczeniu biblioteki funkcjonujące w rozległych sieciach społecznych mogą uzyskać dostęp do różnego rodzaju wsparcia, same też mogą pełnić rolę przekaznika.

Na uwagę zasługują również prace R. Putnama (1941-), amerykańskiego politologa, który ugruntował znaczenie kapitału społecznego w dyskursie naukowym. Na podstawie badań dotyczących funkcjonowania samorządu terytorialnego we Włoszech dokonał rozróżnienia kapitału społecznego na wiążący i pomostowy. Kapitał wiążący charakteryzuje się silnymi emocjonalnymi więziami zamkniętych grup, do których trudno jest wniknąć z zewnątrz. Grupy takie mają homogeniczny charakter i silną tożsamość, nakierowane są do wewnątrz. Natomiast kapitał pomostowy jest związany z mniejszą gęstością, tj. luźniejszymi relacjami, które jednak nie są ograniczone geograficznie, tak jak miało to miejsce w przypadku kapitału wiążącego. Relacje te nawiązywane są niezależnie od przynależności grupowych, w poprzek podziałów społecznych. Pozwalają na nawiązanie kontaktów z przedstawicielami innych grup i odhermetyzowanie jednostki, a także uzyskanie dostępu do szerszej gamy zasobów, którymi nie dysponuje najbliższe otoczenie. Niekiedy wyróżniany jest również tzw. kapitał łączący, który charakteryzuje się połączeniami jednostek lub grup o nierównym (zróżnicowanym) statusie, tj. osób o różnej pozycji i zasobach władzy (Wojciechowska 2019). W tym kontekście niektórzy autorzy starają się wskazać, jakie znaczenie może mieć działalność bibliotek na aktywizację życia

społecznego, koncentrując się nie tylko na działaniach tych instytucji związanych z gromadzeniem wiedzy (biblioteki jako miejsca gromadzenia wiedzy), ale również na realizowaniu przez nie nowych funkcji społecznych (biblioteki jako miejsca aktywizacji społecznej i kulturalnej). W związku z tym analizowana jest rola bibliotek jako instytucji oferujących przestrzenie służące rozwojowi kontaktów społecznych, a zwłaszcza jako (Działek, Murzyn-Kupisz 2014, s. 12):

- miejsc spotkań i „zwoźników” społeczności lokalnej;
- miejsc integracji i inkluzji społecznej;
- źródeł budowania tożsamości oraz dumy lokalnej;
- źródeł współpracy z organizacjami pozarządowymi i wolontariuszami.

Aby możliwa była realizacja wymienionych funkcji, biblioteki muszą dysponować określonymi zasobami materialnymi i niematerialnymi (m.in. pomieszczeniami, sprzętami, urządzeniami itp.), dzięki którym będą mogły pełnić rolę tzw. „infrastruktury kapitału społecznego”. W Tabeli 15.2 przedstawiono typy zasobów budujących kapitał społeczny oraz ich znaczenie dla działalności bibliotek.

Tabela 15.2. Zasoby budujące kapitał społeczny w ujęciu prekursorów i klasyków teorii tego kapitału

Autor	Zasoby budujące kapitał społeczny	Znaczenie dla bibliotek
Hanifan L.J.	Niematerialne wartości wspólnotowe, tj.: dobra wola, życzliwość, solidarność, towarzysstwo, sympatia i wzajemne stosunki między jednostkami i rodzinami, współczucie.	Możliwość współdziałania z silnie zintegrowaną społecznością lokalną dbającą o wewnętrzne relacje, dla której ważne są usługi wzmacniające integrację, wspierające osoby o specjalnych potrzebach itp.
Bourdieu P.	Zasoby pozaspołeczne, głównie kulturowe i ekonomiczne.	Ze strony biblioteki możliwość oferowania społeczności lokalnej usług wpływających na rozwój kapitału ekonomicznego, związanych przede wszystkim z pomnażaniem wiedzy; zapewnienie dostępu do kapitału kulturowego, który może przybierać w przypadku bibliotek formę zinstytucjonalizowaną oraz uprzedmiotowioną. Ze strony społeczności, na rzecz której działa biblioteka – możliwość jej wsparcia dzięki dostępności w ramach sieci do zasobów, np. ekonomicznych.
Lin N.	Relacje społeczne pełniące funkcje przekaźnika i odbiornika dla włączonych w sieć jednostek, instytucji, podmiotów zbiorowych.	Konieczność angażowania się biblioteki w sieć relacji społecznych, właściwą dla lokalnej społeczności, bądź grupy obsługiwanych profesjonalistów, co umożliwi uzyskanie oraz oferowanie wsparcia w postaci usług, akcji, programów itp.
Putnam R.	Zasoby solidarności społecznej, w tym zaufanie do innych oraz odpowiedzialność za wspólnotę, w ramach której funkcjonuje jednostka, a także infrastruktura materialna umożliwiająca nawiązywanie więzi.	Konieczność tworzenia przez biblioteki infrastruktury materialnej umożliwiającej przekształcanie tych placówek w tzw. trzecie miejsca. Infrastruktura ma na celu stworzenie miejsc aktywizacji społecznej pomagających w nawiązywaniu relacji międzyludzkich oraz budowaniu więzi i zaufania.

Źródło: Opracowanie własne

Podsumowanie

Podsumowując niniejsze rozważania, należy podkreślić, iż biblioteki różnych typów – nie tylko publiczne, ale również naukowe i specjalistyczne – mogą przyczyniać się do rozwoju kapitału społecznego, który zazwyczaj generuje pozytywne skutki społeczne. Z uwagi na różne rozumienie tej niejednoznacznej kategorii socjologicznej nie można jednak stworzyć zamkniętego katalogu zasobów, które budują ten kapitał. W zależności od przyjętej koncepcji są to bowiem tak różne komponenty, jak niematerialne wartości wspólnotowe (dobra wola, solidarność, życzliwość itp.), zasoby społeczne i pozaspołeczne (np. kulturowe i ekonomiczne) oraz zasoby materialne (infrastruktura). Zatem instytucje biblioteczne, które chcą aktywnie wspierać rozwój kapitału społecznego wśród społeczności, na rzecz których działają, muszą angażować się w wielokierunkowy rozwój uwzględniający szeroką gamę usług. Równocześnie biblioteki, które staną się elementem sieci społecznej i będą traktowane jako jej część, a zarazem zinstytucjonalizowany i uprzedmiotowiony kapitał kulturowy, mogą liczyć na wsparcie wynikające z zaangażowania członków sieci wspierających przynależnej jej instytucje.

Literatura

1. Adamiec S. (2007), *Komunikacja warunkiem kapitału społecznego biblioteki*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie”, 1, s. 27-34.
2. Adamiec S. (2008), *Potencjał społeczny a kapitał biblioteki*, [w:] Kamińska J., Żołędowska-Król B. (red.), *Zarządzanie kadrami w bibliotece*, s. 20-29, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa.
3. Adler P.S., Kwon S.W. (2000), *Social Capital: The Good, the Bad and the Ugly*, [w:] Lesser E.L. (red.), *Knowledge and Social Capital: Foundations and Applications*, s. 89-115, Butterworth-Heinemann, Boston.
4. Bourdieu P., Wacquant L.J.D. (2001), *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
5. Buck A., Simonjetz M., Kotlarek D. (2019), *Miejsce spotkań. Biblioteka jako przestrzeń społeczna*, Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa.
6. Działek J., Murzyn-Kupisz M. (2014), *Rola bibliotek w budowaniu i wzmacnianiu zasobów kapitału społecznego w województwie małopolskim*, „Zarządzanie Biblioteką”, 1, s. 9-32.
7. Głowacka E. (2013), *Spoleczne korzyści z funkcjonowania bibliotek. Obszary, metody analizy i oceny*, „Przegląd Biblioteczny”, 4, s. 431-439.
8. Głowacka E. (2015), *Kultura oceny w bibliotekach. Obszary, modele i metody badań jakości zasobów oraz usług biblioteczno-informacyjnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
9. Głowacka E. (2017), *Badania społecznego i ekonomicznego oddziaływania bibliotek akademickich. Obszary, projekty, metody*, [w:] Wojciechowska M. (red.), *Zarządzanie jakością w bibliotece*, s. 23-35, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa.
10. Hanifan L.J. (1916), *The Rural School Community Center*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science”, 67, s. 130-138.
11. Horvat E.M., Weininger E.B., Lareau A. (2003), *From Social Ties to Social Capital: Class Differences in the Relations between Schools and Parent Network*, „American Educational Research Journal”, 2, s. 319-351.
12. Kaźmierczak T. (2007), *Kapitał społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny – przegląd podejść*, [w:] Kaźmierczak T., Rymsza M. (red.), *Kapitał społeczny, ekonomia społeczna*, s. 41-64, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
13. Kranich N. (2001), *Libraries Create Social Capital*, „Library Journal”, 15, s. 40-41.

14. Lin N. (2001), *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press, Cambridge.
15. Materska K. (2017), *Spoleczna przestrzeń bibliotek publicznych drugiej dekady XXI wieku*, [w:] Ladorucki J. (red.), *Biblioteka publiczna w przestrzeni społecznej*, s. 69-85, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, Łódź.
16. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Naukowego (2013), *Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020*, http://ks.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20130520SRKS_na_stronie_internetowej.pdf (dostęp: 22.09.2019).
17. Mularska-Kucharek M. (2012), *Kapitał społeczny a postawy i działania przedsiębiorcze mieszkańców Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
18. Paul M. (2016), *Wpływ społeczny bibliotek publicznych – badania i dobre praktyki*, „Zarządzanie Biblioteką”, 1, s. 18-30.
19. Paul M. (2018), *Wpływ społeczny bibliotek publicznych. Badanie użytkowników bibliotek w województwie mazowieckim*, Grupa Cogito, Warszawa.
20. Wojciechowska M. (2018), *Budowanie kapitału społecznego przez biblioteki akademickie*, [w:] Jazdon K. (red.), *Biblioteka naukowa: czy jeszcze naukowa*, s. 179-190, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Poznań.
21. Wojciechowska M. (2019), *Kształtowanie kapitału społecznego – ujęcie z perspektywy bibliotekoznawczej*, Difin, Warszawa.
22. Wojciechowska M. i in. (2019), *Leksykon zarządzania i marketingu w bibliotekoznawstwie*, Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa.